

UOT 37.013.42.376.58

Əsmət İdris qızı İsmayılxanova

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin dosenti,

pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru

<https://orcid.org/0000-0002-1151-4440>

E-mail: a.ismayilxanova@gmail.com

[https://doi.org/10.69682/arti.2026.93\(2\).203-207](https://doi.org/10.69682/arti.2026.93(2).203-207)

MƏKTƏBLİLƏRİN ASOSIAL HƏRƏKƏTLƏRƏ MEYLİNİN QARŞISININ ALINMASI YOLLARI

Asmet Idris Ismayilkhanova

associate professor of Azerbaijan State Pedagogical University

doctor of philosophy in pedagogy

METHODS TO PREVENT SCHOOLCHILDREN'S INCLINATION TOWARDS ASOCIAL BEHAVIOUR

Асмет Идрис гызы Исмаилханова

доцент Азербайджанского Государственного Педагогического Университета,

доктор философии по педагогике

ПУТИ ПРЕДОТВРАЩЕНИЯ СКЛОННОСТИ ШКОЛЬНИКОВ К АСОЦИАЛЬНОМУ ПОВЕДЕНИЮ

Xülasə. Müəllif bu məqalədə cəmiyyəti narahat edən problem haqqında maraqlı fikirlər söyləmişdir. Onun fikrincə, Azərbaycan xalqının tarixən milli dəyərlərə, adət və ənənələrə, milli ideologiyaya sahib olması sosial-iqtisadi tərəqqiyə təkan verməklə hamı üçün sağlam həyat tərzinin formalaşdırılmasında müsbət rol oynamışdır.

Son dövrlərdə məktəbin ictimai işlərində könüllü iştirak edən yeniyetmələrin sayı çox olsa da, hələ də şagirdlər arasında milli dəyərlərə, adət-ənənələrə, şəxsi sosiallığa, mənəviyyətə, təhsilə səthi yanaşan gənclərə də rast gəlinir.

Təəssüflə qeyd etmək lazımdır ki, insan həyatında mənfi izlər buraxan bu maddələrin istifadəçiləri arasında hal-hazırda kiçik yaşlı məktəblilər də vardır. Bu isə hər birimizi dərinlən narahat edir. Biz nəinki bu hallara qarşı, həmçinin uşaqlar arasında bu tip pis vərdişləri yayan “insan”lara qarşı mübarizə aparmalıyıq. Çünki, bu həyatda kövrək addımlarla irəliləyən yeniyetmələrin iradəsi zəif olduğundan, onları yoldan çıxarmaq çox asandır və bundan da çox ustalıqla istifadə edənələr vardır.

Müəllif qeyd edir ki, yer üzündə narkomaniyadan, tütün məhsullarından, alkoqollu içkilərdən ölənlərin sayı təbii fəlakətlər və müharibələr zamanı həlak olanların sayından dəfələrlə çoxdur.

Artıq bu cür antisosial hərəkətlərə “yox” deməyin vaxtıdır və hər bir vətəndaş əlbir olub mübarizə aparmalıdır.

Açar sözlər. *milli ideologiya, adət-ənənələr, narkomaniya, sosial perspektivlər, intellektual yetkinlik, mənəvi saflıq, zənginlik, əxlaq tərbiyəsi, fiziki sağlamlıq*

Abstract. In this article, the author presents noteworthy reflections on an issue that deeply concerns society. In her view, the Azerbaijani people's long-standing commitment to national values, customs, traditions, and national ideology has contributed to socio-economic progress and played a positive role in shaping a healthy lifestyle for all.

Although many teenagers voluntarily participate in school-related public activities in recent years, there are still pupils who display a superficial attitude towards national values, customs and traditions, personal social engagement, moral values, and education.

Unfortunately, among those who use substances leaving harmful marks on human life, there are pupils of younger age as well. This deeply worries every one of us. We must fight not only against such tendencies, but also against the individuals who spread these harmful habits among children. Since teenagers advance

through life on fragile steps and their willpower is weak, leading them astray is very easy, and there are those who skilfully exploit these weaknesses.

The author points out that the number of people worldwide who die from drug addiction, tobacco products, and alcoholic beverages far exceeds the number of those who perish during natural disasters and wars. The time has come to say "no" to such antisocial acts, and every citizen must join forces in this struggle.

Keywords: *national ideology, customs and traditions, drug addiction, social perspectives, intellectual maturity, moral purity, enrichment, ethical education, physical health*

Аннотация. В данной статье автор высказывает содержательные мысли о проблеме, вызывающей обеспокоенность общества. По её мнению, исторически сложившиеся в азербайджанском народе национальные ценности, обычаи, традиции и национальная идеология способствовали социально-экономическому прогрессу и сыграли положительную роль в формировании здорового образа жизни для всех представителей этого народа. Несмотря на рост добровольно участвующих в общественной деятельности школы числа подростков в последние годы, среди учащихся всё ещё встречаются молодые люди, поверхностно относящиеся к национальным ценностям, обычаям и традициям, личной социальной активности, моральным ценностям и образованию.

К сожалению, среди потребителей веществ, отрицательно влияющих на жизнь человека, наблюдаются и школьники младшего возраста. Это вызывает глубокую тревогу у каждого из нас. Мы должны бороться не только с такими явлениями, но и с теми «людьми», которые распространяют подобные вредные привычки среди детей. Поскольку подростки делают в жизни неуверенные шаги и обладают слабой силой воли, сбить их с правильного пути очень легко, и те, кто умело этим пользуется, существуют.

Автор отмечает, что количество людей, погибающих в мире от наркомании, табачных изделий и алкоголя, многократно превышает число тех, кто погибает во время природных катастроф и войн.

Настало время сказать «нет» подобным антисоциальным действиям, и каждый гражданин должен объединить усилия в этой борьбе.

Ключевые слова: *национальная идеология, обычаи и традиции, наркомания, социальные перспективы, интеллектуальная зрелость, нравственная чистота, духовное богатство, этическое воспитание, физическое здоровье*

Bütün dövrlərdə cəmiyyətin əsas vəzifəsi məktəblilərdə sağlam həyat tərzini formalaşdırmaqdan ibarət olmuşdur. Bu baxımdan insanların sağlam həyat tərzinin tədqiq edilməsi aktuallıq kəsb edir. Zaman-zaman alimlər, tədqiqatçılar bu məsələnin tədqiqi ilə məşğul olmuşlar. Lakin demək olar ki, bizim ölkəmizdə bu sahədə çox cüzi araşdırmalar aparılmışdır. Sağlam həyat tərzini insanların ictimai şüurunda, müxtəlif peşə sahiblərinin ictimai-siyasi söylərində əks olunmaqdadır.

Ümummilli Liderimiz Heydər Əliyevin Gənclərin II formundakı tarixi çıxışında bu məsələlər öz əksini tapmışdır. O, qeyd etmişdir ki, “Azərbaycan xalqının tarixən milli dəyərlərə, adət və ənənələrə, milli ideologiyaya sahib olması sosial-iqtisadi tərəqqiyə təkan verməklə hamı üçün sağlam həyat tərzinin formalaşdırılmasında müsbət rol oynamışdır. Əsasən gənclərin həyat tərzinə təsir göstərən xüsusiyyətlər-sosial perspektivlər, intellektual yetkinlik, mənəvi saflıq, zənginlik, əmək və əxlaq tərbiyəsi fiziki sağlamlığın təməlidir” (8, s. 116-117).

Son dövrlərdə məktəbin ictimai işlərində könüllü iştirak edən yeniyetmələrin sayı çox ol-

sa da, hələ də şagirdlər arasında milli dəyərlərə, adət-ənənələrə, şəxsi sosiallığa, mənəviyyata, təhsilə səthi yanaşan gənclərə də rast gəlinir.

Qeyd etmək lazımdır ki, XX-XXI əsrlərdə sağlam həyat tərzinə diqqət artırılmışdır. Hətta atalar sözlərində də bu məsələ əks olunmaqdadır. “Sağlamlığın qeydinə qalmağa gənclikdən başla” məsəli buna sübutdur. Sözsüz ki, hər bir insan sağlam olmaq istəyirsə, kiçik yaşlarından özünü hər cür təhlükələrdən qorumalıdır. Bu təhlükələr alkoqollu içkilər, narkotik tərkibli maddələr, siqaret və .s. ola bilər.

Təəssüflə qeyd etmək lazımdır ki, insan həyatında mənfi izlər buraxan bu maddələrin istifadəçiləri arasında hal-hazırda kiçik yaşlı məktəblilər də vardır. Bu isə hər birimizi dərinəndən narahat edir. Biz nəinki bu hallara qarşı, həmçinin uşaqlar arasında bu tip pis vərdisləri yayan “insan”lara qarşı mübarizə aparmalıyıq. Çünki, bu həyatda kövrək addımlarla irəliləyən yeniyetmələrin iradəsi zəif olduğundan, onları yoldan çıxarmaq çox asandır və bundan da çox ustalıqla istifadə edənlər vardır.

Tanınmış psixoloqlar, sosioloqlar, Beynəlxalq Səhiyyə orqanları belə halları bəşəriyyətin

ən təhlükəli hadisəsi kimi qiymətləndirirlər. Bu problemlər digər xalqlarda olduğu kimi, Azərbaycan da mövcuddur.

Dünyada hər il alkoqollu içkilərə, tütün məhsullarına, psixotrop maddələrə qurşanan məktəblilərin sayı durmadan artır ki, bu cür zərərli vərdişlər uşaqların əqli və fiziki sağlamlığına böyük zərbə vurur. Hətta açıq satışda olan siqaretlər, enerji içkiləri uşaqların gündəlik həyatında ciddi asılılıq yaradır.

Bu sahədə araşdırmalar aparan mütəxəssisləri qeyd edirlər ki, yer üzündə narkomaniyadan, tütün məhsullarından, alkoqollu içkilərdən ölənlərin sayı təbii fəlakətlər və müharibələr zamanı həlak olanların sayından dəfələrlə çoxdur.

Narkotik tərkibli maddələrin çeşidi çoxdur və onlardan istifadə edənlərin əhval-ruhiyyəsi müvəqqəti də olsa yüksəlir, narahatlıq və gərginliyi azaldır. Mənfi emosiyaları azaldır, stressi aradan qaldırır deyə tez-tez ondan istifadə edənlərdə tədricən asılılıq yaranır, getdikcə ağrı verir, əzab çəkir və maddə axtarışında olurlar. Tapmadıqda hər cür cinayət törədə bilirlər.

Bu tip maddələr insan orqanizmini çökdürür, daxili orqanları sıradan çıxarır, sinir sistemini pozur. İlk dəfə narkotikdən istifadə edən yeniyetmədə ürəkbulanma, qusma, həyəcan və başgicəllənmə halları müşahidə olunur. Bədəni zəifləyir, qısa müddətdə tənəffüs yavaşlayır, görmə qabiliyyəti azalır, zehni funksiyası pozulur. Onların xarici görünüşlərində də fərqliliklər nəzərə çarpır, yəni, gözlərinin altında torbalanma əmələ gəlir, sürətlə arıqlayır, dişlərinin və dərisinin rəngi sarılmağa başlayır. Hətta tədqiqatçılar bu cür istifadəçilərin ömrünün qısa olduğunu qeyd edirlər.

Bu tip insanların digər yoluxucu xəstəliklərə, məsələn, Hepatit C, qiçs və s. yoluxma ehtimalı yüksəkdir. Çünki eyni iynələrdən istifadə edərkən yoluxma halları baş verir.

Digər zərərli vərdişlərdən biri də tütün məhsullarının istifadəsidir. Ümumdünya Səhiyyə Təşkilatının açıqlamasında qeyd olunur ki, ürək-damar xəstəliklərinin 20 faizini tütün məhsulları yaradır. Bu təşkilat infarktın qarşısının alınması üçün tütün məhsullarından imtina etməyi təklif edir.

Keçən illərə nisbətən yeniyetmələr bu cür zərərli vərdişlərə daha çox meyl edirlər ki, bu da onların fiziki və zehni inkişafına öz mənfi təsirini göstərir. Yeniyetmələrdə iştahasızlıq, yorğun-

luq, ətraf ələmə qarşı laqeydlik yaranır, immunitet zəifləyir. Siqaret almağa imkanı olmayan şagirdlər küçədən siqaret qalıqları toplayıb istifadə edirlər ki, bu da mənşəyi bilinməyən müxtəlif yoluxucu xəstəliklərə yoluxma riskini yaradır.

Odur ki, bu cür təhlükənin qarşısını vaxtında almaq lazımdır. Çünki, gələcəkdə hərbi, idmançı istəyi olan yeniyetmələrdə bu istək ələ arzu olaraq qalacaq. Erkən yaşlarından siqarete aludə olanlar gələcəkdə ciddi problemlərlə qarşılaşa bilərlər.

Yeniyetməliyin bu mərhələsində uşaqlar şəxsi davranışlarında müxtəlif xüsusiyyətlər nümayiş etdirirlər. Sağlamlıqları haqqında düşüncülər, aqressiv, qeyri-adekvat hərəkətlərə meyl edirlər.

İngilis yazıçısı, filosofu, 1854-1963-cü illərdə yaşamış Oldas Leonard Haksli yazırdı ki, yaşadığımız həyat vərdişlərdən ibarətdir. Biz özümüz və övladlarımız ələ vərdişlərə yiyələnməliyik ki, gələcək həyatımız sağlam və gözəl olsun.

Rastlaşdığımız hadisələr onu deməyə əsas verir ki, yeniyetmələrin antisosial davranışlara meyli olması dəhşətli nəticələrə səbəb olur ki, bu da gələcəkdə zərərli və qeyri-etik davranışlardan xəbər verir.

Müstəqilliyini yenidən qazanan ölkəmizdə yetkinlik yaşına çatmayanlar arasında intiharların və cinayətlərin əsas səbəbi ələ bu sadaladığımızımızın nəticəsidir. X.A. Talıbova “Deviant davranışlı yeniyetmə şəxsiyyətinin pedaqoji xarakteristikası” adlı məqaləsində yeniyetmələrin davranışlarında deviant əlamətlərin olduğunu qeyd edir və bu cür davranışın sosial hadisə olduğunu bildirir. Yeniyetməlik ələ bir dövrdür ki, bu dövrdə yeniyetmələr deviant və cinayətkar davranışlara üstünlük verirlər. Bir çox məktəblinin deviant davranışa meyl etməsində bir çox faktorlar vardır: valideyn amili, uşaqlarla əlaqəli amillər, kontekst elementləri, beynəlxalq hərbi əməliyyatlar və s.

2010-cu ilin rəsmi məlumatlarına nəzər salsaq görərik ki, azyaşlılar, xüsusilə 15-18 yaşlar arası yeniyetmələrin iştirakı ilə 274-dən artıq çeşidli cinayət faktı qeydə alınmışdır ki, bunlardan oğurluq, quldurluq, narkomaniya, cinsi zorakılıq, avtoxuliqanlıq, adam öldürməyə cəhd, avtomobil qaçırma və s. kimi hadisələri misal göstərə bilərik.

Bu cür hadisələrlə bağlı xeyli sayda misallar gətirə bilərik ki, dövlət və ictimai orqanlar

son dövrlərdə yetkinlik yaşına çatmayanlar arasında cinayətkarlığın sayının yüksək olmasından çox narahatdırlar. Burada əsas məqsəd yeniyetmə və gəncləri cinayətə sövq edən səbəblərlə ciddi şəkildə mübarizə aparmaqdır. Gəlinən nəticə ondan ibarətdir ki, bunun əsas səbəbləri şagirdlərin dərstdən yayınmaları və valideynlərin buna göz yumması, nəzarətdən kənar qalmaları və asudə vaxtın düzgün təşkil olunmamasıdır.

Bəs bu cür neqativ halların qarşısının alınması üçün hansı qabaqlayıcı tədbirlər həyata keçirilməlidir? Bunun üçün maarifləndirici tədbirlər həyata keçirilməlidir. Məsələn, bu mövzuda yeniyetmələrin iştirakı ilə konfranslar, seminarlar təşkil edilməli, sağlam həyat vərdişlərinin intensivləşdirilməsi istiqamətində proses sürətləndirilməli, məktəblilərin bilik, bacarıq və vərdişləri üzrə geniş miqyaslı işlər aparılmalı, onların özlərini bu tədbirlərin iştirakçısına çevirməli, maarifləndirici söhbətlər aparılmalı və məktəblərdə təcrübəli pedaqoji kadrların sayı artırılmalıdır.

Azərbaycanın Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin imzaladığı sərəncama əsasən, 2005-2009-cu illərdə Azərbaycan Gəncliyi Dövlət Proqramı təsdiq edilmiş və bu istiqamətdə bir çox vəzifələrin yerinə yetirilməsi təkidlə tələb edilmişdir. Yeniyetmə və gənclərin, xüsusilə məktəblilərin qarşısında dayanan bir sıra məsələlərin həlli istiqamətində bütün dövrləri əhatə edəcək bu proqramın həyata keçirilməsi üçün şərait yaradılmalı, gənclər siyasətinin aspektləri yüksək səviyyədə qurulmalıdır. Son dövrlərdə məktəblilərin sağlam həyat tərzinin qorunması işinə cəlb edilməsi üçün həvəsləndirici işlərin aparılması bir sıra tədqiqatların əsas mövzusunə çevrilmişdir.

Bir çox dövlət və qeyri dövlət təşkilatları da bu sahədə mühüm addımlar atmışlar ki, bunlara Təhsil Nazirliyi, Azərbaycan Qızıl Aypara Cəmiyyəti, Ailə, Uşaq və Qadın Problemləri üzrə Dövlət Komitəsi, Daxili İşlər Nazirliyi, Ədliyyə Nazirliyi və özəl təşkilatları misal göstərmək olar. Bu təşkilatlar da iri miqyaslı tədbirlərin, konfransların, seminarların keçirilməsinin əhəmiyyətini vurğulayırlar. Lakin onu qeyd edək ki, məktəblilərin assosiativ davranışlarının, hərəkətlərinin səbəb və nəticələrinə aid hələ də dərin tədqiqatlar aparılmamışdır. Bu sahədə təcrübəli pedaqoqlara və psixoloqlara ciddi ehtiyac duyulur.

Biz inanırıq ki, xalqımızın malik olduğu milli-mənəvi dəyərlərə, adət-ənənələrə malik

gənclərin yetişdirilməsi istiqamətində güclü işlər aparılacaq və yeniyetmələri, məktəbli gəncləri də bu dəyərləri qorumağa və yaşatmağa sövq edə biləcəyik.

Ş. Azadəliyevanın fikrincə, “Yeniyetmə və gənclərin antisosial davranış və qeyri-normal vərdişləri ilə mübarizədə ən qüvvətli amillərdən biri və valideynlərin təsiridir. Gənclərə edilən təsir nə qədər qüvvətli və inandırıcı olarsa bir o qədər tez müsbət nəticə əldə etmək mümkündür. Həyatdan gətirilən misallar, maarifləndirici məlumatlar da yeniyetmələrə ən güclü təsir vasitəsidir. Bu prosesdə məktəblinin yaş və fərdi xüsusiyyətlərini bilmək vacibdir. Fərdi xüsusiyyətlərini dəqiq bildikdən sonra onlara necə təsir göstərmək lazım olduğunu da müəyyən etmək asan olar” (8, s. 361-362).

Bu prosesdə ən güclü təsir vasitələrindən biri də ictimai qınaq və təbliğatdır. Geniş təbliğat da yeniyetmələri düzgün yola qaytara bilər. Hətta onları elə bir psixoloji vəziyyətə gətirmək olar ki, uzaqdan öz hərəkətlərini izləmək imkanı olsun. Bu halda öz hərəkətini, davranışını dərk edən yeniyetmə neqativ davranışlardan, antisosial hərəkətlərdən birdəfəlik çəkinər.

Valideynlərlə övladlarının arasında dostluq münasibəti olarsa, ailədə valideyn-övlad münasibəti düzgün qurularsa bu cür neqativ halların baş verməsinin qarşısı yerindəcə alın bilər. Çox vaxt bu cür neqativ vərdişlərə səbəb ailədə ata-ana münasibətinin gərginliyi, ata və ananın pis vərdişlərə qurşanması və bunu da övladlarının qarşısında nümayiş etdirmələri olur. Bu hallar uşaqların formalaşdığı zamanda baş verərsə, onların da narkomaniyaya, tütün məhsullarına və ya alkoqollu içkilərə alışması qaçılmazdır.

Artıq bu cür antisosial hərəkətlərə “yox” deməyin vaxtıdır və hər bir vətəndaş əlbir olub mübarizə aparmalıdır.

Ölkəmizdə yeniyetmə və gəncləri mənfi hərəkətlərin insan sağlamlığına nə qədər zərər vurduğu haqda maarifləndirilməsinin gücləndirilməsi lazımdır. Bunun üçün bütün insanlar səfərbər olmalı və gələcəyin əsil qurucularını yetişdirməliyik. Çünki gələcək onlarındır və gələcəyimizi sağlam nəsələ əmanət etməliyik.

Deyilənlərdən belə bir nəticəyə gəlirik ki, bu mövzuda yeniyetmələrin iştirakı ilə konfranslar, seminarlar təşkil edilməli, maarifləndirici söhbətlər aparılmalı, məktəblilərin bilik, bacarıq və vərdişləri üzrə geniş miqyaslı işlər apa-

rılmalı, sağlam həyat vərdişlərinin intensivləşdirilməsi istiqamətində proses sürətləndirilməli, yeniyetmələrin özlərini bu tədbirlərin iştirakçısına çevirməli və məktəblərdə təcrübəli pedaqoji kadrların sayı artırılmalıdır.

Problemin aktuallığı. Son dövrlərdə məktəbin ictimai işlərində könüllü iştirak edən yeniyetmələrin sayı çox olsa da, hələ də şagirdlər arasında milli dəyərlərə, adət-ənənələrə, şəxsi sosiallığa, mənəviyətə, təhsilə səthi yanaşan gənclərə də rast gəlinir. Ona görə də mövzu bu baxımdan aktualıq kəsb edir.

Problemin elmi yeniliyi. Yer üzündə narkomaniyadan, tütün məhsullarından, alkoqollu içkilər-

dən ölənlərin sayı təbii fəlakətlər və müharibələr zamanı həlak olanların sayından dəfələrlə çoxdur. Artıq bu cür antisosial hərəkətlərə “yox” deməyin vaxtıdır və hər bir vətəndaş əlbir olub mübarizə aparmalıdır.

Problemin praktik əhəmiyyəti. Ölkəmizdə yeniyetmə və gəncləri mənfi hərəkətlərin insan sağlamlığına nə qədər zərər vurduğu haqda maarifləndirilməsinin gücləndirilməsi lazımdır. Bunun üçün bütün insanlar səfərbər olmalı və gələcəyin əsil qurucularını yetişdirməliyik. Çünki gələcək onlarıdır və gələcəyimizi sağlam nəsələ əmanət etməliyik.

Ədəbiyyat:

1. Allahyarova, T. Ekoloji mədəniyyət və ictimai tərəqqi / T. Allahyarova. –Bakı: Elm, –1999. – 155 s.
2. Abbasov, A.N. Milli əxlaq və ailə etikası: Ali məktəblər üçün dərslik / A.N. Abbasov. –Bakı: Mütərcim, 2016. –360 s.
3. Cəfərov, H.A. Şagirdlərin asudə vaxtı və yaşayış yerlərində onun təşkilinin bəzi yolları // –Bakı: Məktəbdə bədən tərbiyəsi, –1990. № 1, –s. 23-27.
4. İsayadə E. Gənclik yaş dövrlərində internet asılılığının psixoloji aspektləri. Azərbaycan Respublikasının Təhsil İnstitutu. //- Bakı – 2025, № 4. s.204-207.
5. Hüseynova, G.Q. Emosiya və motivasiya psixologiyası / G.Q. Hüseynova, Y.Ə. Vəliyeva. -Bakı:-2004.-358 s.
6. Mehmet B. Ergenlerde Sosyal Medya Bağımlılığı ve Psikolojik Bozukluklar Arasındaki İlişki // The Journal of International Scientific Researches, –2018, –p.237-247.
7. Qasımov, M. Sağlam həyat tərzı uğrunda. [2-ci nəşr] / M. Qasımov. –Bakı: Qismət, –2005. –271 s.
8. Азадалиева Ш.М. (2015) Основные направления диверсификации и развития высшего педагогического образования в Азербайджане (1921–1991 гг.) // Annales – Analiza Istrske in Mediteranske Študije. Series Historia et Sociologia. – Koper (Slovenia), 2015. – S. 359–368. (Web of Science)
9. Azadaliyeva Sh.M. (2023) The role of Heydar Aliyev in the development of education in Azerbaijan // Proceedings of the 4th International Conference on Humanities and Social Sciences (ICSHRS). – Dubai, April 14–16,– P. 115–120

Redaksiyaya daxil olub: 29.12.2025